

OTÁZKA LITURGICKÝCH KOMPETENCIÍ BISKUPOV V NESKOROM STREDOVEKU V UHORSKU. PRÍPAD HLAVNÉHO OLTÁRA OD MAJSTRA PAVLA V BAZILIKE SV. JAKUBA V LEVOČI¹

The Issue of Liturgical Competences of Bishops in the Late Middle Ages
in the Kingdom of Hungary. The Case of the Main Altar by Master Paul
in St Jacob's Basilica in Levoča

Vladimír Olejník

DOI: 10.17846/CL.2020.13.1.102-111

Abstract: OLEJNÍK, Vladimír. *The Issue of Liturgical Competences of Bishops in the Late Middle Ages in the Kingdom of Hungary. The Case of the Main Altar by Master Paul in St Jacob's Basilica in Levoča.* The aim of the study is to clarify the issue of liturgical competences of bishops in the medieval Kingdom of Hungary in relation to the benediction and consecration of sacral objects. The study deals with the analysis of clerical hierarchy of the historical Spiš region at the beginning of the 16th century as well as with the case of the discovery of reliquary put into the altar by Master Paul in St Jacob's Basilica in Levoča during the consecration. Based on the new interpretation of this discovery and by means of liturgical texts serving during the consecration ceremony, it specifies the date of the altar's origin. It clarifies the issue of liturgical competences of Hungarian bishops in the Middle Ages as well as the issue of the inceptions of the suffragan bishop's service in the archdiocese of Esztergom at the beginning of the 16th century.

Keywords: *medieval history, Kingdom of Hungary, liturgy, consecration, altar by Master Paul*

Abstrakt: OLEJNÍK, Vladimír. *Otázka liturgických kompetencií biskupov v neskorom stredoveku v Uhorsku: Prípád hlavného oltára od Majstra Pavla v Bazilike sv. Jakuba v Levoči.* Cieľom štúdie je objasniť otázku liturgických kompetencií biskupov v stredovekom Uhorsku vo vzťahu k benedikcii a konsekrácii sakrálnych objektov. Štúdia sa zaoberá analýzou cirkevnej hierarchie na Spiši na začiatku 16. storočia, ako aj prípadom nálezu relikviára, vloženého pri konsekrácii do oltára Majstra Pavla v Bazilike sv. Jakuba v Levoči. Na základe novej interpretácie tohto objavu a pomocou liturgických textov, slúžiacich pri obradoch konsekrácie, spresňuje datovanie vzniku oltára. Objasňuje tak otázku liturgických kompetencií uhorských biskupov v stredoveku, ako aj otázku počiatkov úradu pomocného biskupa Ostrihomskej arcidiecézy na začiatku 16. storočia.

Kľúčové slová: *stredoveké dejiny, Uhorsko, liturgia, konsekrácia, oltár Majstra Pavla*

¹ Štúdia vznikla s finančnou podporou projektu VEGA č. 1/0006/18 *Imago episcopi – moc biskupa a jej prezentácia v stredoveku.*

Úvod

Problematika života a diela Majstra Pavla z Levoče bola v minulosti už niekoľkokrát riešená renomovanými historikmi i kunsthistorikmi.² Jednou zo zrejme ťažko zodpovedateľných otázok je okrem iných aj presný dátum vzniku hlavného oltára v Bazilike sv. Jakuba v Levoči. Aj tej sa venovali viacerí odborníci, no doposiaľ, žiaľ, chýba pohľad na túto problematiku z hľadiska jednej z najexaktnejších teologických disciplín – z hľadiska liturgiky. Napriek nesporným umeleckým a historickým kvalitám a konotáciám patrí predsa Oltár sv. Jakuba od Majstra Pavla medzi sakrálne objekty najvýznamnejšieho typu – oltáre – s ktorých vznikom a používaním sa predovšetkým v období (neskorého) stredoveku spájali presné liturgické predpisy. A práve tie, spolu s drobným a v období svojho nálezu zdanlivo bezvýznamným objavom relikviára v oltári bratmi Kotrbovcami v 50. rokoch minulého storočia, by nám mohli pomôcť pri datovaní vzniku tohto asi najznámejšieho diela Majstra Pavla z Levoče.

Vo svojom príspevku sa preto nebudem venovať hlbokým teologickým, doktrinálnym a demoninačným otázkam, ktoré problematike datovania oltára pomôžu len veľmi málo. Sústredím sa na organizačnú a hierarchickú štruktúru katolíckej cirkvi na konci 15. storočia na Spiši, ako aj na vtedajšie zvyklosti, týkajúce sa liturgických kompetencií biskupov a nimi poverených duchovných, uplatňované pri konsekrácii oltárov. Pozornosť budem v súvislosti s tým venovať aj počiatkom funkcie pomocného/svätiaceho biskupa v Ostrihomskej arcidiecéze.

Nález bratov Kotrbovcov

Pri reštaurovaní hlavného oltára vo farskom Kostole sv. Jakuba staršieho v Levoči v roku 1953 sa bratom Františkovi a Viktorovi Kotrbovcami podaril zaujímavý nález. V čelnej stene staršej gotickej kamennej oltárnej menzy zo 14. storočia, ktorú pre architektúru nového oltára upravil zrejme sám Majster Pavol či jeho dielňa, objavili počas reštaurovania sepulchrum – miesto pre uloženie relikvií. Sepulchrum bolo voľne prikryté kamenným kvádkom – sigillom. Vo vnútri sepulchra bola jednoduchá schránka – relikviár – vyhotovený z dutého bazového prútika, zbaveného dreňového jadra, dĺžky 48 mm a priemeru 23 mm. Vnútri zrejme boli pôvodne relikvie, no v čase objavu už boli podľa nálezcov „celkom spráchnivené“. Prútik bol obalený vrstvou včelieho vosku, zdobenou na rôznych miestach oválnymi odtlačkami pravdepodobne neskoroantické gemy, ktorá

² Život a dielo Majstra Pavla naposledy zhrnula Mária Novotná (Novotná 2017). Uvedená publikácia je katalógom výstavy s témou Majstra Pavla a jeho diela, ktorej scenár pochádza od tej istej autorskej dvojice a ktorá bola inštalovaná v priestoroch Bratislavského hradu v období od 5. 12. 2017 do 18. 3. 2018. Uvedené autorky sa venovali tematike Majstra Pavla aj v predchádzajúcich obdobiach – boli autorkami sujetu a spoluautorkami scenára výstavy *Tesori gotici dalla Slovacchia. L'arte dl Tardo Medioevo in Slovacchia* (Rím 2016), ktorá sa síce nevenovala len Majstrovi Pavlovi, no jeho diela v naznačenom neskoro stredovekom rozsahu nevyhnutne tvorili významné percento vystavených diel. Mária Novotná sa téme Majstra Pavla venovala aj v minulosti – je autorkou scenára stálej expozície *Dom Majstra Pavla* na Námestí Majstra Pavla č. 20 v Levoči. Pri príležitosti otvorenia tejto expozície sa v roku 1988 uskutočnil odborný seminár. Zostavovateľkou zborníka z tohto seminára bola rovnako Mária Novotná (Novotná 1991). Majster Pavol z Levoče život, dielo, doba. Košice.) Autorsky do tohto zborníka prispel aj Ivan Chalupecký (Chalupecký 1991). Majster Pavol z Levoče je životnou témou práve docenta Chalupeckého. K jeho životu a dielu, ako aj dobe, v ktorej Majster Pavol pôsobil, sa doc. Chalupecký venoval v mnohých vedeckých a odborných článkoch a štúdiách od roku 1967: (Chalupecký 1967; Chalupecký 1969; Chalupecký 1978; Chalupecký 2001). Treba skonštatovať, že problematike diela Majstra Pavla sa venovalo aj množstvo odborníkov z radov kunsthistorikov, ktorí tak prispeli k odhaľovaniu mnohých detailov k tejto zaujímavej osobnosti a k jeho dielu.

reliefné zobrazovala postavu bojovníka s kopijou a štítom. Otvor prútika bol uzavretý kruhovou erbovou pečatou z červeného vosku s priemerom 18 mm, ktorej stred tvoril erb na gotickom turnajovom štíte, na ktorom bol v strede šíp, vyrastajúci kolmo hore z korunky s piatimi stopkami, mieriaci na šesťcípú hviezdu, sprevádzanú vľavo polmesiacom. Erb bol prevýšený mitrou. Pod erbom bola nápisová páska s nápisom v gotickej minuskule: „*S[igillum] IO[annis] [dei] [et] [apostolicae] [sedis] [gratia] ep[iscopii] oropi[ensis]*“ („Pečať Jána, z milosti Božej a apoštolského stolca oropského biskupa“.) Autori v publikovaných prácach o relikviári viac neuvádzajú. Dedukujú však, že ide o pečať „*titulárneho biskupa z Oroposu v Grécku*“, použitú aj na listine z roku 1503. Tento svätiači biskup mal podľa autorov v rokoch 1503 – 1508 (očividne vďaka preklepu uvádzajú roky 1303 – 1308) „*pôsobiť na Spišskom prepoštvé*“. Zároveň pripúšťajú, že nájdená schránka s pečatou síce obohacuje naše poznatky o cirkevných pomeroch na Spiši, no nemôže poslúžiť ako rozhodujúci prameň k datovaniu vzniku oltára. Relikvie mohli byť podľa nich vložené do staršej gotickej menzy aj neskôr, pri jej neskoršom požehnaní (používajú termín „*benedikcia*“) a bez jeho prítomnosti. Priamu súvislosť medzi nájdenými relikviami a posviackou oltára by podľa nich dokázala iba autentická listina so záznamom o konsekrácii oltára a vkladaní relikvií (Kotrba – Kotrba 1964, 42, pozn. 8). Už o štyri roky však Viktor Kotrba svoje tvrdenia prehodnocuje a uvádza, že podľa cirkevných predpisov bolo treba oltár – zjavne má na mysli menzu – po výstavbe oltára opäť vysvätiť. Odkazuje pritom práve na nález relikviára a stotožňuje jeho vloženie do oltára s opätovnou vysviackou (Kotrba 1968, 18).

Na základe uvedeného sa natiska niekoľko zásadných otázok. Ako to teda bolo s vysviackou Oltára sv. Jakuba po jeho dokončení Majstrom Pavlom a jeho dielňou? Kto mohol oltár posvätiť v súvislosti s cirkevnou hierarchiou na Spiši? Súvisel skutočne relikviár, objavený bratmi Kotrbovcami, s vysviackou po jeho dokončení? Vo svojom príspevku sa pokúsim zodpovedať práve tieto, pre problematiku datovania vzniku Oltára sv. Jakuba zásadné otázky.

Náboženská situácia na Spiši na prelome 15. a 16. storočia

Spiš na prelome 15. a 16. storočia z cirkevného hľadiska stále patril do Ostrihomskej arcidiecézy ako osobitná prepozitúra. Na jej čele bol spišský prepoš, ktorému udeľoval investitúru ostrihomský arcibiskup. Keďže predmetom záujmu môjho príspevku je vrcholné dielo Majstra Pavla, budeme sa sústrediť predovšetkým na personálne zastúpenie na spišskom prepošskom a ostrihomskom arcibiskupskom stolci počas jeho života. Na Spiši v danom období vidíme vo funkcii spišských prepošov postupne nasledujúcich prelátov: Gašpar Back z Berendu (1464 – 1493), Juraj Mekcsei (1493 – 1505), Ladislav z Csobádu (1505 – 1511) a Ján Horváth z Lomnice (1505, 1511 – 1544). Úrad ostrihomského arcibiskupa za života Majstra Pavla zastávali postupne Tomáš Bakóc (1497–1521), Juraj Satmári (1522) a Ladislav Salkai (1524). Za najpravdepodobnejšie obdobie vzniku Oltára sv. Jakuba sa vo všeobecnosti považujú prvé dve decéniá 16. storočia. Pre naše potreby teda budeme na Spiši sledovať Ladislava z Csobádu (1505 – 1511) a Jána Horvátha z Lomnice (1505, 1511 – 1544) a v Ostrihome arcibiskupa Tomáša Bakóca (1497 – 1521).

Vzájomný vzťah spišských prepošov a ostrihomských arcibiskupov nielen v tomto období bol poznačený snahou prepošov o čo najväčšiu mieru nezávislosti od svojich bezprostredných nadriadených – ostrihomských arcibiskupov – a naopak, snahou arcibiskupov túto samostatnosť potierať. Z hľadiska cirkevnej hierarchie je totiž prepoš položený nižšie než biskup, z čoho vyplývajú okrem iného aj rôzne obmedzenia, čo sa týka cirkevnej jurisdikcie. Aj spišskí prepošti teda v stredoveku nemali všetky právomoci, ktoré na správu svojho územia reálne potrebovali a vo viacerých okolnostiach boli ostrihomským arcibiskupom nielen podriadení, ale k plnosti správy svojho územia od nich boli skutočne závislí. Napriek tomu na konci stredoveku požívali

viacero právomocí vyhradených len biskupom. Vďačili za to viacerým privilegiám, ktoré dostali od pápežov predovšetkým v priebehu 15. storočia. Ako príklad možno uviesť listinu pápeža Pia II. (1458 – 1464). Dňa 17. novembra 1459 na žiadosť vtedajšieho spišského prepošta Jána Stocka (1433 – 1464) vydal bulu, ktorou spišským prepoštom potvrdil staré privilegia a značne ich rozšíril – okrem iného šlo o biskupskú právomoc vyšetrovať, súdiť, korigovať, rozhrešovať, exkomunikovať klérus i laikov v duchovných záležitostiach, uvalovať cirkevné tresty a odvolávať ich, a to na celom území a obyvateľstve Spiša. Podstatnou jurisdikciou, ktorá sa spomína v bule, je právomoc spišských prepoštov udeľovať rezervácie, teda rozhrešovať ťažké hriechy, ktorých rozhrešovanie je rezervované len biskupom. Zvlášť sa v listine spomína aj dávna právomoc spišských prepoštov na Zelený štvrtok hromadne rozhrešovať masy pred hlavným portálom vtedajšieho kolegiátneho Kostola sv. Martina v Spišskej Kapitule.³

Pápež Sixtus IV. (1471 – 1484) vydal 21. novembra 1472 pre nasledujúceho spišského prepošta Gašpara Backa (1464 – 1493) ďalšiu bulu s privilegiami, ktorou podriadil klérus i obyvateľstvo Spiša jurisdikcii spišského prepošta. Pápež sa v listine odvolával na staré výsady, ktoré potvrdil a opäť mierne rozšíril. Okrem toho ňou povolil spišským prepoštom nosiť pri obradoch vo všetkých kostoloch na svojom území mitru a berlu.⁴

Poslednou listinou, potvrdzujúcou privilegia spišských prepoštov, ktorá stojí za zmienku, je bula pápeža Leva X. (1513 – 1521) z 10. júla 1515. Pápež ju vydal na žiadosť vtedajšieho spišského prepošta Jána Horvátha z Lomnice a potvrdil ňou všetky dávne privilegia spišských prepoštov (Wagner 1774, 369-372, č. XLVII).⁵ Ján Horváth si vydanie listiny vymohol u pápeža kvôli obrane voči útokom vtedajšieho ostrihomského arcibiskupa Tomáša Bakóca na nezávislosť spišských prepoštov, ktorý všetky spomínané privilegia považoval za „abúzy“ a žiadal pápeža o ich zrušenie.

Spišskí prepošti teda na prelome 15. a 16. storočia disponovali viacerými cirkevno-právnymi právomocami. Mohli zvolávať synody, zakladať benefíciá, a to i kanonické, povoľovať stavbu kostolov, súdiť, uvalovať cirkevné tresty a odvolávať ich, vizitovať, menovať a inštalovať kanonikov, udeľovať tzv. rezervácie, mali samostatnú duchovnú právomoc nad kapitulou, klérom i všetkými obyvateľmi svojho územia, okrem toho aj svetskú právomoc nad svojimi poddanými (mohli súdiť svetskou mocou), mohli ustanovovať do nižších úradov, potvrdzovať v nich a odvolávať, mohli napomínať, exkomunikovať, usporadúvať zbierky, mali právo pri liturgii v kostoloch na svojom území nosiť mitru a bakulu a tak ďalej.

Výpočet jurisdikcií spišských prepoštov vyzerá iste imponujúco. Keď však zhrnieme ich právomoci ohľadne požehňavania (*benedictio*) a posviacania (*consecratio*), zistíme, že práve táto okolnosť bola najväčšou slabinou ich jurisdikcie. Spišskí prepošti totiž mohli požehnávať (*benedictio*), čo však reálne mohol každý kňaz, v istých prípadoch dokonca klerik. Pri požehnaní sa nepoužíva

³ Štátny archív v Prešove, Špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči (ďalej SA LE), archívny fond Spišské prepoštstvo (ďalej SpP), I., Man. V., N. 168. Časť listiny publikoval (Wagner 1774, 366-368, č. XLVI) a (Špirko 1947, 44). Informácie o listine (Žižák 2009a, 182; Glejtek 2012, 40-41; Špirko 1947, 44, 49). Pápež sa v listine odvoláva na staré privilegia spišských prepoštov. O Kostole sv. Martina tvrdí, že v súčasnosti je síce kolegiátnym, no v minulosti bol katedrálom. Táto poznámka podnietila mnohých bádateľov k úvahám o vzniku Spišského prepoštstva a v posledných desaťročiach dokonca niektorých aj k dezinterpretáciám o jeho východnom obrade. Kritika podobných úvah však nie je témou tohto príspevku.

⁴ SA LE, SpP, I., Man. VI., N. 173. Listinu publikoval (Wagner 1774, 344-347, č. XXXVI). Informácie o listine (Žižák 2009b, 183-184). Zo spišských prepoštov sa tak stali infulovaní prepošti (*praepositus infulatus*). Tradícia tohto privilegia sa preniesla cez celé stáročia a pokračovala aj po vzniku Spišského biskupstva v roku 1776, kedy sa toto privilegium prenieslo na veľprepoštov Spišskej sídelnej kapituly.

⁵ Informácie o listine (Špirko 1947, 45). Tam aj viac o zápase spišských prepoštov o nezávislosť od ostrihomských arcibiskupov.

krizma a objektom požehnania môžu byť najrôznejšie devocionálne a sväteniny, kaplnky, cintoríny a podobne, za istých okolností dokonca aj kostol). Nemohli však svätiť – konsekrovať (*consecratio*), čo je úkon rezervovaný len vysväteným biskupom, pri ktorom sa používa krizma. Konsekrácia sa týka jednak osôb – v tomto prípade ide o zasväcovanie ľudí (nižšie svätenia, diakonská vysviacka, kňazská vysviacka, biskupská vysviacka, vysviacka opáta/abatyše, rehoľníka/rehoľnice, korunovácia kráľa a cisára), jednak posviacanie vecí/objektov (kostol, oltár, cintorín a niektoré časti liturgického náčinia – kalich a paténa) (KOE 1884, 955). Rozdiel medzi benedikciou a konsekráciou zreteľne vidno práve na problematike oltára a kostola. Kostol môže byť síce za istých okolností len požehnaný, no oltár v ňom musí byť konsekrovaný (aspoň vo forme prenosného oltára či oltárneho kameňa) (Radó 1966, 337-338). Tento hendikep spišskí prepošti pocítovali v praxi predovšetkým pri posviackach kostolov na území prepozitúry. V takýchto prípadoch si museli pozvať buď priamo ostrihonského arcibiskupa, alebo s jeho súhlasom nejakého iného preláta s biskupskou vysviackou. Takáto situácia však trvala len do nástupu spišského prepošta Stanislava Várallyiho (1545 – 1548). Ten bol prvým z radov spišských prepoštov, ktorí niesli okrem titulu prepošta aj titul biskupa niektorej z diecéz z juhu Uhorska, ktorá bola v rukách Osmanov. Titulárni biskupi boli potom postupne na čele Spišského prepoštvstva neprerušene až do vzniku Spišského biskupstva v roku 1776.

Ján de Meliche, OP, biskup v Orope

Vráťme sa k nálezu relikviára v menze Oltára sv. Jakuba od Majstra Pavla. Už bratia Kotrbovci vo svojich článkoch upozorňujú na príslušnosť erbu na relikviári Jánovi, biskupovi v Orope. O živote tohto preláta vieme len veľmi málo. Z výskumov vyplýva, že bol dominikánom, volal sa Ján de Meliche a zomrel v roku 1518. Podľa rozhodnutia pápeža Alexandra VI. (1492 – 1503) zo dňa 7. novembra 1502 bol Ján de Meliche, OP, určený ako sufragán vtedajšieho ostrihonského arcibiskupa Tomáša, kardinála Bakóca (1497 – 1523) pre potreby konsekrácií, k čomu bol už deň predtým, 6. novembra, vymenovaný za titulárneho biskupa v Orope.⁶ To znamená, že arcibiskupa zastupoval na území Ostrihomskej arcidiecézy pri vysviackach kostolov, oltárov a pri podobných záležitostiach, týkajúcich sa liturgických priestorov a sakrálnych stavieb (Ripoll 1732, 213-214). V intenciách súčasného kánonického práva sa jeho funkcia dá chápať ako pomocný či svätici biskup. V súvislosti s uvedeným je jasné, prečo sa na území Spišského prepoštvstva s menom biskupa Jána v období po roku 1502 stretávame viackrát. Právne postavenie spišských prepoštov v rámci cirkevnej jurisdikcie vylučovalo, aby sám prepošt vysviacal – konsekroval kostol, oltár či iný objekt, alebo osobu, spojenú s konsekráciou. Tento dôležitý liturgický úkon mohol vykonať len niekto s biskupským svätením a povolením patričného cirkevného preláta – v našom prípade ostrihonského arcibiskupa Tomáša. Ten, ako už vieme, na tieto služby vysielal dominikána Jána de Meliche, titulárneho biskupa v Orope. V Spišskej Kapitule sa Ján iste zdržiaval v lete roku 1503. Svedčí o tom jeho zachovaná odpustková listina, vydaná „Na vrchu sv. Martina“ – teda v Spišskej Kapitule – 15. júla 1503 (*sabatho proximo post festum beatae Margarethae virginis et martyris*). Udelil ňou odpustky veriacim, ktorí navštívia vtedajší kolegiálny Kostol sv. Martina alebo k nemu

⁶ Oropus (gr. *Oropos*, tal. *Orope*) – titulárne biskupstvo. Pôvodná kresťanská diecéza, ktorej sídlo bolo situované v meste Robe (Oroba) v Malej Ázii – Cilícii, na juhu dnešného Turecka. Spomínalo sa už v 6. storočí ako sufragánne k biskupstvu v Seleucii, provincii Izauria. V 8. storočí bolo sufragánnym biskupstvom Konštantínopolského patriarchu (Vailhé 1911). V stredoveku toto biskupstvo zaniklo pre expanziu saracénov. V 16. storočí bolo obnovené ako titulárne biskupstvo. Prvým nositeľom tohto titulu bol od 7. 11. 1502 až do svojej smrti roku 1518 dominikán Ján de Meliche (Eubel 1923, 263). Titulárne biskupstvo zaniklo roku 1933 (Cheney).

pristavanú Kaplnku Božieho Tela či kaplnky sv. Ondreja a Panny Márie pri kostole, prípadne Kaplnku sv. Martina a Všetkých svätých v prepoštskej rezidencii.⁷ No nález relikviára s pečatou biskupa Jána v Oltári sv. Jakuba veľmi zreteľne dokazuje, že Oltár sv. Jakuba od Majstra Pavla bol posvätený práve titulárnym biskupom v Orope, dominikánom Jánom de Meliche. Stalo sa tak niekedy po roku 1503, najneskôr však do jeho smrti v roku 1518. Tvrdenie bratov Kotrbovcov o „dočasnom pôsobení“ Jána v Spišskej Kapitule je neopodstatnené. Skôr treba situáciu interpretovať tak, že biskup Ján prišiel na Spiš kvôli svojim pastoračným povinnostiam pomocného – sväticeho – biskupa viackrát.

Obrady konsekrácie oltára na prelome 15. a 16. storočia

Je zrejmé, že po postavení Oltára sv. Jakuba Majstrom Pavlom a jeho dielňou bolo potrebné nový oltár konsekrovať. Liturgické predpisy aj v súčasnosti nariaďujú konsekráciu po znesvätení oltára, ktoré môže nastať za nasledujúcich okolností:

- pri poškodení/prasknutí kamennej dosky oltárnej menzy,
- pri poškodení/odlomení rohu kamennej dosky, na ktorom bol oltár pomazaný,
- keď sa odvalí, zničí viacero kameňov oltárneho podstavca – stipesu,
- keď sa odstráni jeden z nárožných stĺpov stipesu,
- keď sa za akýchkoľvek okolností oddelí platňa menzy od stipesu – aj keď sa len zdvihne,
- pri otvorení sepulchra,
- pri zničení sigilla (kamenného veka sepulchra),
- pri vybratí či odstránení relikvií.

Obrad konsekrácie oltára sa vyvinul pôvodne ako súčasť dedikácie – posvätenia kostola. Až do 7. storočia nebol v Ríme známy žiaden špeciálny obrad vysviacky. Nový kostol sa uvádzal do použitia len slávnostnou biskupskou bohoslužbou s patričnou kázňou. Iba v prípade, že sa ako kresťanský kostol začal používať pohanský chrám, boli jeho steny pokropené svätenou vodou. Na východe sa pritom uskutočňovali bohaté obrady, ktorých centrum tvorilo vkladanie tiel mučeníkov, neskôr len ich relikvií, do oltára a jeho posviacka. Od Druhého Nicejského koncilu v roku 787 bol zavedený predpis o povinnosti vložiť do každého nového oltára – alebo podeň – relikvie nejakého svätca (Adam 2008, 421). V 6. storočí sa bohatosť obradov konsekrácie kostola a oltára preniesla postupne aj na západ, najskôr do Galie a Hispánie. Predovšetkým v galskej cirkvi sa rozvinuli početné obrady očisťovania, pomazania a okiadzania nielen oltára, ale aj celého nového kostola. Od 9. storočia sa galsko-franské elementy dostali do Ríma, kde vyústili do vzniku dvoch verzií nového obradu, ktoré boli zachytené okolo roku 960 v Rímsko-germánskom pontifikáli sv. Albana z Mainzu. Tu boli prijaté za vlastný obrad posvätenia kostola. Na konci 13. storočia tento obrad rozvinul biskup Viliam Durandus z Mende (južné Francúzsko). V tejto podobe sa obrad konsekrácie kostola a oltára dostal v roku 1485 definitívne do Rímskeho pontifikála (Berger 2008, 492). V prakticky nezmenenej podobe sa potom zachoval až do Druhého vatikánskeho koncilu, keď bol skrátenej (Adam 2008, 422).

Napriek tomu, že Rímsky pontifikál obsahuje Obrad konsekrácie kostola (PR, 23-123), v ktorom je zahrnutý aj Obrad konsekrácie oltára (PR, 50-69), obsahuje tiež osobitný Obrad konsekrácie samotného oltára (PR, 131-169), pričom oba obrady, týkajúce sa oltára, sa od seba takmer nelíšia. Ako osobitný obrad sa uvádza aj konsekrácia oltára, v ktorom je sepulchrum situované

⁷ SA LE, archívny fond Súkromný archív Spišskej kapituly (ďalej SASK), nr. 5. Publikoval (Hradszky 1901 – 1902, 378-379).

na vrchu stipesu, priamo pod doskou menzy, teda je nutné menzu na stipes položiť a zacementovať až po vložení relikvií. Aj v tomto prípade sa však jedná len o technické a organizačné detaily (PR, 170). V zásade sa všetky tri obrady konsekrácie oltára od seba nelíšia.

Rímsky pontifikál ustanovuje niekoľko podmienok právoplatnej konsekrácie. Tá sa môže síce konať kedykoľvek, ale odporúča sa vykonať ju v nedeľu alebo vo sviatok. Konsekráciu právoplatne vykonáva diecézny biskup alebo iný biskup s jeho súhlasom. Konsekrácia (aspoň jedného) oltára musí byť súčasťou konsekrácie kostola, nie naopak. Ak sa konsekruje viacero oltárov v tom istom chráme, na každom z oltárov sa musí uskutočniť celý kompletný obrad. Deň pred konsekráciou je pre celebrantov a účastný ľud predpísaný celodenný pôst (PR, 23-24). Okrem toho v deň pred konsekráciou musia byť pripravené relikvie, uzavreté vo vhodnej čistej nádobe spolu s tromi zrnkami kadidla a s dekrétom o dátume a osobe, ktorá konsekruje oltár a o pravosti relikvií (PR, 23, 131). Večer pred konsekráciou sa relikviár s relikviami umiestni na vhodné nosidlá, prikrytý obrusom, s dvoma sviečkami po stranách, pred vstupom do kostola, ktorý má byť posvätený; slávi sa pred ním vigília, vešpery, kompletórium a ranné chvály k úcte svätcov, ktorých relikvie sa použijú (Szaszovszky 2014, 53).⁸

Samotný obrad konsekrácie oltára priblížim len v hlavných bodoch. V deň konsekrácie biskup vchádza do kostola, spieva sa antifóna *Introibo ad altare*. Stojí pred oltárom a svätenou vodou požehnáva prstom menzu oltára na piatich miestach.

Následne sedemkrát obchádza a kropí oltár, spievajú sa ďalšie antifóny. Trikrát obchádza znútra steny kostola a kropí ich i dlážku. Spieva sa prefácia. Biskup sa vráti pred oltár a zo svätenej vody pripraví maltu, zvyšok svätenej vody sa vyleje okolo stipesu oltára. V procesii vchádza von pred chrám, asistencia berie nosidlá s relikviárom. Ešte pred opätovným vstupom do chrámu biskup prednesie kázeň. Procesia sa vracia s relikviami do chrámu k oltáru. Biskup krizmou požehnáva prstom v štyroch uhloch sepulchrum, kam majú byť vložené relikvie. Zbožne do sepulchra vloží relikvie, ktoré deň predtým sám zapečatil, incenzuje ich. Do ľavej ruky vezme sigillum – kamennú platňu, ktorou sa sepulchrum uzavrie a pravým palcom ho požehná krizmou. Na sigillum naniesie posvätenú maltu a sepulchrum prikryje – murári dokončia prácu a otvor sepulchra riadne vyšpárujú posvätenou maltou. Biskup hotové dielo opäť požehná krizmou. Oltár sa prikryje čistým ľanovým plátnom, niekoľkokrát sa obchádza z jednej i druhej strany a incenzuje sa pritom. Biskup opäť požehná oltárnu menzu na piatich miestach, kde ju predtým požehnal svätenou vodou. Na týchto piatich miestach umiestni kôpky kadidla a na ne malé sviečky, ktoré sa zapália a počas ďalších spevov a modlitieb úplne vyhoria aj s kadidlom. Asistencia zhrnie popol zo sviečok a odloží ho do sakrária. Biskup pomaže krizmou uprostred čelo oltárnej menzy, následne pomaže aj spoje menzy a stipesu na štyroch uhloch. Ide k sedesu a umýva si ruky, asistencia prináša nové oltárne plachty, svietniky a iné ozdoby, biskup ich požehnáva. Na konsekrovanom oltári sa následne slúži prvá svätá omša (PR, 137-167).

Záver

Na základe uvedeného možno k nálezu relikviára bratmi Kotrbovcami uviesť niekoľko poznámok. V prvom rade ide o otvorené, sigillom iba voľne zakryté sepulchrum. Obrad vysviacky oltára, ako som uviedol v jeho krátkej analýze, prikazuje sepulchrum počas konsekrácie napevno uzavrieť

⁸ Vo Veszprémskom pontifikáli zo 14. storočia sa uvádzajú len vigílie pri dočasných oltároch, ktoré sa má postaviť pod stánkom na cintoríne pri kostole, ktorý má byť ráno konsekrovaný. Na oltári sa majú na vhodných nosidlách umiestniť relikvie. Vigílie pri ostatkoch svätých, ktoré sa majú nasledujúci deň vložiť do konsekrovaného oltára, sa dajú vystopovať až k sv. Ambrózovi (KOE 1882, 592). Rímsky pontifikál navyše zdôrazňuje prípravu relikviára v deň pred konsekráciou (PR, 131).

a dokonca zapečatiť posväteným cementom (PR, 142). Nález voľne vloženého kamenného kvádra v menze Oltára sv. Jakuba teda naznačuje, že sepulchrum bolo už pred zásahom bratov Kotrbovcov otvorené, a tým znesvätené.

Podobne samotný relikviár. Bratia vo svojich príspevkoch konštatujú, že ostatky, ktoré zrejme boli pôvodne v prútiku vložené, boli v čase nálezu už spráchnivené. Žiaľ, nevieme, či relikviár – zapečatený bazový prútik – otvorili sami nálezcovia, alebo ho už našli otvorený. Ako som konštatoval v časti popisujúcej obrad konsekrácie oltára, do schránky na relikvie sa okrem samotných relikvií vkladali aj tri zrnká tymianu a dekrét o pravosti a vložení relikvií, vyhotovený na pergamente. Žiaľ, dnes sa už môžeme len dohadovať, čo sa stalo s dekrétom, tymianom a relikviami. Ak sa totiž zachovala schránka, vyhotovená z málo odolného bazového dreva, ako aj jej obal z včelieho vosku a pečať z červeného vosku, zostáva otázka, ako je možné, že sa nezachoval jej obsah.

Napokon jedna poznámka ohľadom vyhotovenia samotného relikviára. Bratov Kotrbovcov zaráža jednoduchosť schránky, v ktorej boli relikvie uložené. Treba však podotknúť, že v prípade vkladania relikvií do sepulchra pri obrade posviacky oltára sa nejednalo o úmysel predkladať relikvie verejnosti s cieľom ich priamej verejnej úcty. Sakrum v tomto prípade nemala tvoriť len malá čiastka tela toho-ktorého svätca. Rozmer sakra nadobúdala objekt, pre katolícky kostol najdôležitejší, teda oltár, na ktorom sa mala sláviť obeta Ježiša Krista. Relikvie, vložené do oltára, mali svojou prítomnosťou toto sakrum jednak podoprieť, na druhej strane sa tak konalo zadost' prastarej kresťanskej tradícii, podľa ktorej sa bohoslužby prvých kresťanov konali na hroboch mučeníkov – svätcov. Vyhotovenie relikviára teda nijako neprekvapuje. Nebol vytvorený ako monštranciový typ či monile. Bol síce elegantný, no materiálovo nenáročný, pretože bol určený na zamurovanie do sepulchra a za normálnych okolností sa na svetlo sveta už nikdy nemal dostať. Práve naopak – ako som uviedol vyššie – otvorenie sepulchra a jeho vyňatie znamenalo znesvätenie oltára.

Na záver ešte niekoľko zhrnujúcich poznámok k celej problematike liturgických kompetencií v otázkach konsekrácií a benedikcií na príklade konsekrácie Oltára sv. Jakuba po jeho zhotovení Majstrom Pavlom. Právne postavenie spišských prepoštov im nedovoľovalo konsekrovať oltáre, tento úkon mohol vykonať len niekto s biskupským svätením a so súhlasom ostrihomského arcibiskupa Tomáša Bakóca. Týmto povereným človekom s biskupským svätením bol očividne Ján de Meliche, OP, titulárny biskup v Orope, ktorý vystupoval v arcidiecéze vo funkcii sufragána ostrihomského arcibiskupa ako jeho „svätici“ biskup. Pre Oltár sv. Jakuba pečatil relikvie, teda podľa všetkého – ak bol pri konsekrácii dodržaný predpísaný obrad – aj osobne Oltár sv. Jakuba konsekroval. Neobstojí interpretácia o neskoršom vložení tohto relikviára. Ako som uviedol vyššie, nedeliteľnou súčasťou obradu posviacky oltára je totiž v stredoveku a aj v novovekom období až do Druhého vatikánskeho koncilu vloženie autentických relikvií. Relikviár teda do oltára musel prvotne vložiť sám biskup Ján de Meliche za svojho života. Oltár bol teda konsekrovaný niekedy po roku 1503, najneskôr do jeho smrti v roku 1518. V súvislosti s informáciou z Hainovej kroniky je jasné, že to bolo roku 1508.

REFERENCES

Primary sources

Štátny archív v Prešove, Špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči (ďalej SA LE).
Fond Spišské prepoštstvo (ďalej SpP).
Fond Súkromný archív Spišskej kapituly (ďalej SASK).

Secondary sources

- Adam, Adolf. 2008. Liturgika. Křesťanská bohoslužba a její vývoj. Praha.
- Berger, Rupert. 2008. Liturgický slovník. Praha.
- Eubel, Konrad. 1923. Hierarchia Catholica Medii et Recentioris Aevi. Vol. 3. Regensburg.
- Glejtek, Miroslav. 2012. Príspevok k výskumu organizačnej štruktúry Spišskej Kapituly do konca 18. storočia [Research contribution to the organizational structure of the Spiš canonry until the end of the 18th century]. In Konštantínove listy [Constantine's Letters] 5, 29-55.
- Hradszky, Josephus. 1901 – 1902. Initia, progressus ac praesens status Capituli Scepusiensis. Szepesvárallyae.
- Chalupecký, Ivan. 2001. Kto bol Majster Pavol z Levoče? In Novotná, M. (ed.). Pohľady do minulosti I. Zborník prednášok z histórie. Levoča, 83-91.
- Chalupecký, Ivan. 1991. Levoča v dobe Majstra Pavla. In Novotná, M. (ed.). Majster Pavol z Levoče život, dielo, doba. Košice, 7-19.
- Chalupecký, Ivan. 1978. Rezbár Pavol z Levoče, jeho prostredie a rodina. In Biografické štúdie VII. Martin, 109-129.
- Chalupecký, Ivan. 1969. Historické doklady o Majstrovi Pavlovi z Levoče. In Monumentorum tutela 5. Bratislava, 44-53.
- Chalupecký, Ivan. 1967. Príspevok k biografii Majstra Pavla z Levoče. In Spiš I. Vlastivedný zborník. Spišská Nová Ves, 181-187.
- Cheney, David, M. Catholic hierarchy. <http://www.catholic-hierarchy.org/diocese/d2o42.html> [11. 3. 2019].
- KOE. 1884. Kirchenlexikon oder Encyklopädie der katholischen Theologie und ihre Hülfwissenschaft. Dritter Band. Freiburg im Breisgau.
- KOE. 1882. Kirchenlexikon oder Encyklopädie der katholischen Theologie und ihre Hülfwissenschaft. Erster Band. Freiburg am Breisgau.
- Kotrba, Viktor. 1968. Unitas in pluralitate. Životní veledílo mistra Pavla z Levoče. Praha.
- Kotrba, Viktor – Kotrba, František. 1964. Architektonika oltára. In Homolka, Jaromír et al. Majster Pavol z Levoče. Tvorca vrcholného diela slovenskej neskorej gotiky. Bratislava.
- Novotná, Mária. 2017. Majster Pavol z Levoče. In Novotná, Mária – Piatrová, Alena (eds.). Majster Pavol z Levoče. Ruky a zlato v službe ducha. Bratislava, 41-51.
- Novotná, Mária (ed.). 1991. Majster Pavol z Levoče život, dielo, doba. Košice.
- PR. 1862. Pontificale Romanum summorum pontificorum jussu editum et a Benedicto XIV. pontifico maximo recognitum et castigatum. Mechliniae.
- Radó, Polycarpus. 1966. Enchiridion liturgicum completens theologiae sacramentalis et dogmata et leges. Tomus primus. Romae.
- Ripoll, Thomas. 1732. Bullarium Ordinis FF. Praedicatorum. Tom. 4. Romae.
- Szaszovszky, Agnes (ed.). 2014. Pontificale Vespreniense saeculi XIV. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Clmae 317. Budapest.
- Špirko, Jozef. 1947. Začiatky Spišského biskupstva. Snahy v minulosti o jeho utvorenie. In Galan, Peter (ed.). Mons Sancti Martini. Vrch sv. Martina. Ružomberok, 20-56.
- Vailhé, Siméon. 1911. Ororpus. In The Catholic Encyclopaedia. Vol. 11. New York 1911. <http://www.newadvent.org/cathen/11321b.htm> [10. 3. 2019].
- Wagner, Carolus (ed.). 1774. Analecta Scepusii sacri et profani. Pars I. Viennae.
- Žijčák, František. 2009a. Pápež Pius II. Pápežská bula. In Novotná, Mária (ed.). Terra Scepusiensis Terra Christiana. Spišský hrad, Spišská Kapitula, dve centrá v dejinách Spiša. Levoča, 182.
- Žijčák, František. 2009b. Pápež Sixtus IV. Pápežská bula. In Novotná, Mária (ed.). Terra Scepusiensis Terra Christiana. Spišský hrad, Spišská Kapitula, dve centrá v dejinách Spiša. Levoča, 183-184.

SUMMARY: THE ISSUE OF LITURGICAL COMPETENCES OF BISHOPS IN THE LATE MIDDLE AGES IN THE KINGDOM OF HUNGARY. THE CASE OF THE MAIN ALTAR BY MASTER PAUL IN ST JACOB'S BASILICA IN LEVOČA. Based on the theological and liturgical analysis, the study tries to reply to the question of liturgical competences of bishops and other clergymen in connection with the consecration and benediction in the late Middle Ages in the Kingdom of Hungary – at the beginning of the 16th century – as well as to the issue of the inceptions of the suffragan bishop's function in that period of time. The issue illustrates the example of consecration of the brilliant work by Master Paul from Levoča – consecration date of the St Jacob's Altar. The contribution dedicates to organizational and hierarchical structure of the Church of the historical Spiš region and in the Archdiocese of Esztergom where the Spiš provostry in that period of time belonged to as well as to the conventions and ceremonies during the consecrations of altars. It also recalls the interesting discovery of Kotrba's brothers who in the 50s of the 20th century restored the St Jacob's Altar – relics put in the mensa and sealed by the John's seal, the bishop in Orop. The study offers the basic information about this suffragan bishop of the archbishop of Esztergom, Tomáš Bakócz. The study deals with the legal position of Spiš provosts and the privileges in terms of jurisdiction which they got in the course of the 15th and the 16th century from the popes. The analysis of these privileges shows that Spiš provosts could not carry out the consecration by themselves. Based on the analysis of the historical development of the altar consecration ceremony and the ceremony analysis of the study itself, it offers a few conclusions with regard to consecration date and the origin of St Jacob's Altar and following this convention and liturgical guidelines which maintained during the consecration.

Mgr. et Mgr. Vladimír Olejník, PhD.
Archive of Bishop's Office, Spišská Kapitula, Spišské Podhradie
Spišská Kapitula 13
053 04 Spišské Podhradie
Slovakia
olejnik.vladimir@gmail.com